

Κρητική Εστία, Περίοδος Δ', Τόμος 13 (2009-10), Χανιά, 2010

Ιωάννης Φάππας, Έλαιον ευώδες, τεθωμένον: Τα αρωματικά έλαια και οι πρακτικές χρήσης τους στη μυκηναϊκή Ελλάδα και την αρχαία Εγγύς Ανατολή (14ος -13ος αι. π.Χ.) (διδακτορική διατριβή).

Σελίδες: 620

ISSN: 1105-5022

ISBN: 978-960-85638-3-4

Κεντρική διάθεση: <http://www.ilack.org>

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ήταν και είναι ένας τομέας έρευνας με ιδιαίτερη σημασία για την αρχαιολογία του αιγαιακού κόσμου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Νέες ανασκαφικές έρευνες, νέα σημαντικά ευρήματα πλουτίζουν συνέχεια τις γνώσεις μας και υποστηρίζουν ή μεταβάλλουν παγιωμένες απόψεις. Επιπλέον, η δημοσίευση πολλών μελετών και μάλιστα από νέους επιστήμονες, συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση και στην ερμηνεία διαφόρων προβλημάτων του μυκηναϊκού κόσμου.

Ένας από τους πιο σημαντικούς τομείς αφορά στο μυκηναϊκό εμπόριο, που μετά την καταστροφή των μινωικών κέντρων θα εξαπλωθεί στις εσωτερικές και στις εξωτερικές αγορές. Πρωταγωνιστικό ρόλο θα παίζουν τα μυκηναϊκά ανάκτορα (14ος-13ος αι. π.Χ.), τα οποία, όπως και τα κρητικά, υπήρξαν όχι μόνο έδρες ηγεμόνων, αλλά διοικητικοί και οικονομικοί πόλοι, απ' όπου εκπορευόνταν κάθε λογής δραστηριότητες. Μια από τις βασικότερες προτεραιότητές τους υπήρξε η παραγωγή αρωματικών ελαίων, μια παραγωγή που αποτελούσε πηγή πλούτου, καθώς μέσα από την ανταλλαγή των προϊόντων αυτών μπορούσαν να συμμετέχουν στα μεγάλα εμπορικά δίκτυα της ανατολικής Μεσογείου, ανταλλάσσοντας τα αρωματικά έλαια με διάφορα πολύτιμα υλικά.

Το βιβλίο του κ. Ι. Φάππα αποτελεί μια ουσιαστική συμβολή στο θέμα της χρήσης των αρωματικών ελαίων στη μυκηναϊκή Ελλάδα, αλλά και στην ανατολική Μεσόγειο, σε μια περίοδο κατά την οποία ακμάζουν τόσο τα μυκηναϊκά κέντρα, όσο και εκείνα της Εγγύς Ανατολής. Πρέπει

δε να τονιστεί ότι η εργασία κινείται μέσα στις κατευθύνσεις της γενικότερης τάσης της σύγχρονης έρευνας, η οποία προσπαθεί να τοποθετήσει το μυκηναϊκό πολιτισμό στο πραγματικό του περιβάλλον, δηλαδή στον κόσμο της ανατολικής Μεσογείου.

Οι μαρτυρίες που αντλούνται από τις πινακίδες της Γραμμικής Β και το πλουσιότερο επιγραφικό υλικό της ανατολικής Μεσογείου αποτέλεσαν τη βάση της μελέτης του κ. Φάππα, η οποία στοχεύει όχι μόνο στον προσδιορισμό των πιθανών τρόπων της χρήσης των αρωματικών ελαίων στη μυκηναϊκή Ελλάδα, αλλά ταυτόχρονα και στην ανίχνευση της ιδεολογίας που τα συνόδευε. Οι αναλυτικές περιγραφές που διαπιστώνονται στα ανατολικά κείμενα και οι ερμηνείες που αποδίδονται από τους μελετητές αποτελούν πολύτιμη βοήθεια για μια ανάλογη έρευνα και στα μυκηναϊκά κέντρα, για μια σύγκριση των πηγών, που μπορεί τελικά να βοηθήσει στην ανεύρεση παραλλήλων και όχι βέβαια να συμπληρώσει τα κενά στις μυκηναϊκές καταγραφές με στοιχεία από άλλους πολιτισμούς.

Ο συγγραφέας, στην πρώτη ενότητα του βιβλίου του, παρουσιάζει αναλυτικά τα διαθέσιμα επιγραφικά στοιχεία για τα αρωματικά έλαια στη μυκηναϊκή Ελλάδα, αλλά και για τη διαδικασία παραγωγής τους και την τελική διάθεση των προϊόντων. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία σε σχέση με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των βιοτεχνιών παραγωγής τους και στα τρία ανάκτορα από τα οποία προέρχονται οι σχετικές καταγραφές, δηλαδή τα ανάκτορα Κνωσού, Πύλου και Μυκηνών. Οι χώροι εύρεσης των πινακίδων, οι καταγραφές τους, καθώς και η παλαιογραφική εργασία που έχει γίνει ως τώρα πάνω σ' αυτές, δίνουν τη δυνατότητα της προσέγγισης με σχετική ακρίβεια του τρόπου οργάνωσης του γραφειοκρατικού τομέα της βιοτεχνίας μέσα σε κάθε ανάκτορο. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι τα ανάκτορα διέθεταν για την παρασκευή των ουσιών αυτών μια πολύ καλά οργανωμένη βιοτεχνία, γεγονός που δείχνει ότι η αρωματοποιία αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες οικονομικές δραστηριότητές τους. Η διαδικασία παραγωγής των αρωματικών ελαίων παρακολουθείται σε όλα τα στάδιά της με βάση τις καταγραφές των πινακίδων, από την προμήθεια δηλαδή των απαραίτητων πρώτων υλών μέχρι την παράδοσή τους στους αρωματοποιούς και την απόδοση των τελικών προϊόντων πίσω στα ανάκτορα. Αρμόδιοι γραφείς κατέγραφαν με λεπτομέρεια τις ποσότητες ελαίου και αρωματικών φυτών που εισέρχονταν στο ανάκτορο, καθώς και εκείνες που έμεναν να παραδοθούν, ενώ στη συνέχεια ανακτορικοί υπάλληλοι παρέδιδαν τα υλικά σε ειδικευμένους αρωματοποιούς για την παρασκευή αρωματικών ελαίων και αλοιφών. Τα παραγόμενα προϊόντα έπαιρναν το όνομά τους από το κυριότερο συστατικό της σύνθεσής τους. Ανάμεσα στα γνωστότερα ήταν το «ροδόεν»,

αρωματισμένο με τριαντάφυλλα, το «σφακόεν» αρωματισμένο με αλισφακιά, το «κυπερόεν», αρωματισμένο με κύπερη, καθώς και το e-ti-we, που πολύ πιθανό σημαίνει ερυθροβαμμένο έλαιο.

Ποιοι ήταν όμως οι αποδέκτες αυτών των πολύτιμων υλικών; Θεότητες, αλλά και άτομα ή χώροι που σχετίζονταν με τη λατρεία δέχονταν τα αγαθά αυτά, σύμφωνα με τις πινακίδες. Στην πλειονότητά τους επρόκειτο για προσφορές θρησκευτικού χαρακτήρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ποικιλία αρωματικών ελαίων προοριζόταν για έναν από τους σημαντικότερους θεούς του ελληνικού πανθέου, τον Ποσειδώνα, η λατρεία του οποίου ανάγεται τουλάχιστον στους μυκηναϊκούς χρόνους, όπως δείχνει η εύρεση του ονόματός του στις πινακίδες της Γραμμικής Β. Προσφορές δεχόταν και η Πότνια, μια πολύ δημοφιλής γυναικεία θεότητα των μυκηναϊκών χρόνων, που το όνομά της απαντά στα αρχαία όλων των ανακτόρων. Μέσα στο πλαίσιο του θρησκευτικού τελετουργικού και σύμφωνα πάντα με τις μαρτυρίες των πινακίδων, φαίνεται πως υπήρχαν πρακτικές επάλειψης, ραντισμού και σπονδών.

Οι πληροφορίες, ωστόσο, των μυκηναϊκών γραπτών τεκμηρίων σχετικά με τις περιστάσεις και τους τρόπους χρήσης των προϊόντων αυτών είναι πενιχρές. Έτσι κρίθηκε σκόπιμο η έρευνα για τη χρήση τους να επεκταθεί και στα κείμενα από τον άμεσο, αλλά και ευρύτερο περίγυρο του μυκηναϊκού κόσμου, ώστε να αναζητηθεί συγκριτικό υλικό από μια γειτονική και σύγχρονη με τη μυκηναϊκή Ελλάδα περιοχή. Για το σκοπό αυτό εξετάστηκαν διεξοδικά όλα τα σύγχρονα με τις πινακίδες της Γραμμικής γραφής Β κείμενα, που προέρχονται από διάφορα σημαντικά κέντρα της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, υλικό που αποτελεί τη δεύτερη ενότητα του βιβλίου του κ. Φάππα.

Μελετήθηκαν όλες οι έως τώρα δημοσιευμένες και μεταφρασμένες πινακίδες σφηνοειδούς γραφής και επισημάνθηκε κάθε αναφορά τους στη χρήση αρωματικών ελαίων. Η έρευνα άρχισε από τη Hattuša, την πρωτεύουσα του κράτους των Χετταίων. Τα μακροσκελή και ποικίλης φύσης κείμενά της αποτελούν πολύτιμη πηγή γνώσης για τις ιστορικές εξελίξεις της περιόδου, αλλά και για τις δοξασίες ενός λαού σύγχρονου εκείνου που ζούσε στη μυκηναϊκή Ελλάδα. Το πλούσιο χεττιτικό υλικό που περιλαμβάνει επιστολές, αλλά και διάφορα λατρευτικά, ιστορικά, μυθολογικά και θρησκευτικά κείμενα, δίνει πληροφορίες για δραστηριότητες, αντίστοιχες των οποίων απλώς υποδηλώνονται ή μόνο ακροθιγώς αναφέρονται στις πινακίδες των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων. Ανάμεσά τους και τα αρωματικά έλαια που συναντώνται στο θρησκευτικό τελετουργικό, σε «διαβατήρια έθιμα», σε ανταλλαγές δώρων, σε κοσμητική χρήση και σε άλλες καθημερινές δραστηριότητες.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν και κείμενα από την Ugarit και το Emar, δύο σημαντικά

βασιλεία της Συρίας και Παλαιστίνης, που τον 14ο και 13ο αι. π.Χ. βρίσκονταν υπό την κυριαρχία των Χετταίων. Τα κείμενα της Ugarit, κυρίως από τα αρχεία του ανακτόρου, δείχνουν ότι η παραγωγή ελαιόλαδου αποτελούσε έναν πολύ σημαντικό τομέα της οικονομίας, ενώ μεγάλες ποσότητές του χρησιμοποιούνταν και για την παραγωγή διαφόρων ειδών αρωματικών ελαίων. Το επιγραφικό υλικό της Ugarit συμπληρώνεται από τα σύγχρονα με αυτό κείμενα του Emar στη βόρεια Συρία, στη δυτική όχθη του Ευφράτη, στα οποία υπάρχουν καταγραφές απλού ή αρωματικού ελαίου κυρίως σε σχέση με το θρησκευτικό τελετουργικό. Τέλος, εξετάστηκαν επίσης διπλωματικά έγγραφα της el-Amarna, καθώς και κείμενα του Nuzi και της Alalah, δύο πολύ σημαντικών κέντρων του κράτους του Mitanni, ενώ η έρευνα προχώρησε και στα κείμενα της Aššur και της Niṣpur.

Η μελέτη των κειμένων του δεύτερου μισού της 2ης χιλιετίας από την Ανατολία, τη Συρία και Παλαιστίνη, την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, επέτρεψε στην τρίτη ενότητα του βιβλίου τη σύγκριση και αξιολόγηση των διαφόρων γραπτών πηγών, αλλά και την αναζήτηση της σχετικής με τη χρήση των αρωματικών ελαίων ιδεολογίας, ενώ παράλληλα εξετάστηκαν και τα δεδομένα που βοηθούν στην αναγνώριση κάποιων χρήσεων και στο μυκηναϊκό κόσμο. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι τα αρωματικά έλαια αποτελούσαν περιζήτητα αγαθά στον κόσμο της ανατολικής Μεσογείου, αποτελώντας μάλιστα μέρος των πολύτιμων δώρων που αντάλλασσαν μεταξύ τους οι κατά τόπους ηγεμόνες. Επιπλέον, φαίνεται ότι η χρήση τους γινόταν με ποικίλους τρόπους και σε ποικίλες περιστάσεις της καθημερινής ζωής, κυρίως όμως κατά την τέλεση του θρησκευτικού τελετουργικού, αλλά και ως μέρος των διαβατηρίων εθίμων, τα οποία συνόδευαν κάθε σημαντική αλλαγή στην προσωπική ή κοινωνική ζωή των ατόμων: γέννηση, γάμο, απελευθέρωση δούλων, μύηση ιερέων και βασιλέων, θάνατο. Σε όλες αυτές τις περιστάσεις η χρήση τους επενδυόταν με μια εξαιρετικά σύνθετη ιδεολογία, βασικότερα στοιχεία της οποίας αποτελούσαν αφενός η αντίληψη ότι αυτά προσείλκυαν και εξευμένιζαν τους θεούς και αφετέρου οι έννοιες του καθαριού, της μετάδοσης εξουσίας, της απόδοσης τιμής, αλλά και της δημιουργίας κοινών δεσμών. Περνώντας στην περιοχή της μυκηναϊκής κοινωνίας διαπιστώνεται βέβαια ότι αυτή διέφερε σε μεγάλο βαθμό από εκείνες των λαών της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, κυρίως ως προς την πολιτική της οργάνωση. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι την εποχή εκείνη ολόκληρη η ανατολική Μεσόγειος αποτελούσε το θέατρο μιας έντονης οικονομικής και διπλωματικής δραστηριότητας, ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο η διακίνηση ανθρώπων και αγαθών μπορεί να σήμαινε τη διακίνηση και ανταλλαγή ιδεών, που στην προκειμένη περίπτωση αφορούσαν ίσως τους τρόπους αλλά και

τους ιδεολογικούς συμβολισμούς της χρήσης των αρωματικών ελαίων. Συμπεραίνει λοιπόν ο συγγραφέας, ότι οι μυκηναϊκές αριστοκρατικές ομάδες μέσα σ' αυτή την περίοδο των έντονων επαφών θα μπορούσαν να διαμορφώσουν σταδιακά μια δική τους ιδεολογία για τα αρωματικά έλαια, προσαρμοσμένη στις δικές τους αντιλήψεις και στις δικές τους κοινωνικές συνθήκες.

Φαίνεται πως τα μυκηναϊκά ανάκτορα παρασκεύαζαν αρωματικά έλαια που πιθανώς χρησιμοποιούνταν στο επίσημο θρησκευτικό τελετουργικό και τα διαβατήρια έθιμα της αριστοκρατίας, χωρίς προς το παρόν να είναι δυνατό να προσδιοριστεί η έκταση της χρήσης τους σε αντίστοιχες περιστάσεις και από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι τα αρωματικά έλαια χρησιμοποιήθηκαν και μετά την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων στα τέλη του 13ου αι. π.Χ., παρά το γεγονός ότι τα ανάκτορα ήταν αυτά που είχαν επενδύσει στην παραγωγή τους και είχαν προωθήσει τη χρήση τους. Και όπως σημειώνει ο συγγραφέας, το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της ισχυρής συμβολικής δύναμής τους και της σύνθετης ιδεολογίας που τα συνόδευε.

Το βιβλίο του κ. Φάππα, το οποίο αποτελεί δημοσίευση της διδακτορικής διατριβής του, που υποστηρίχθηκε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και εγκρίθηκε ομόφωνα με «άριστα», συμβάλλει ουσιαστικά στη μελέτη μιας σημαντικής παραμέτρου του μυκηναϊκού πολιτισμού, της χρήσης δηλαδή των αρωματικών ελαίων. Καρπός πολύμοχθης έρευνας και μάλιστα σε αρχεία που για πρώτη φορά παρουσιάζονται στην ελληνική βιβλιογραφία, προσφέρει έναν πλούτο πληροφοριών, αλλά και πολύ ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές παρατηρήσεις. Ιδιαίτερα θα πρέπει να υπογραμμιστεί η έρευνα του συγγραφέα στα αρχεία θέσεων της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, όπως των Hattuša, el-Amarna κλπ., που του επέτρεψε να εμπλουτίσει τις πληροφορίες της Γραμμικής γραφής Β και να προχωρήσει πολύ προσεκτικά στα συμπεράσματά του. Αποτελεί ένα πολύτιμο βοήθημα για τους ειδικούς επιστήμονες, αλλά και ένα πολύ ενδιαφέρον ανάγνωσμα για το ευρύτερο κοινό.

Αικατερίνη Παπαευθυμίου–Παπανθίμου
Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας ΑΠΘ